

Носирєв О.О.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності та фінансів,
*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

РЕДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ДОНБАСУ: ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

*Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України
за конкурсним проектом № Ф70/17593 Державного фонду фундаментальних досліджень*

Носирєв О.О. Редеіндустріалізація Донбасу: промислова політика відновлення економічного потенціалу. У статті розглянуто напрями розвитку промислової політики щодо процесів редеіндустріалізації Донбасу та його інтеграції до розвитку економіки України. Доведено необхідність розробки загальнодержавної стратегії відновлення промислового та інфраструктурного потенціалів. Окреслено світовий досвід модернізації економічного потенціалу старопромислових регіонів. Наголошено на необхідності впровадження до стратегії промислової політики напрямів інтенсифікації інноваційного розвитку промислового сектору. Запропоновано основні пріоритети удосконалення промислової політики в контексті редеіндустріалізації Донбасу з метою забезпечення національних інтересів України.

Ключові слова: редеіндустріалізація, відновлення економіки, промислова політика, економічний потенціал, інфраструктура, інноваційний розвиток, національні інтереси.

Носырев А.А. Редеиндустриализация Донбасса: промышленная политика восстановления экономического потенциала. В статье рассмотрены направления развития промышленной политики относительно процессов редеиндустриализации Донбасса и его интеграции в развитии экономики Украины. Доказана необходимость разработки общегосударственной стратегии восстановления промышленного и инфраструктурного потенциалов. Рассмотрен мировой опыт модернизации экономического потенциала старопромышленных регионов. Отмечена необходимость внедрения в стратегию промышленной политики направлений интенсификации инновационного развития промышленного сектора. Предложены основные приоритеты совершенствования промышленной политики в контексте редеиндустриализации Донбасса с целью обеспечения национальных интересов Украины.

Ключевые слова: редеиндустриализация, восстановление экономики, промышленная политика, экономический потенциал, инфраструктура, инновационное развитие, национальные интересы.

Nosyriev O.O. Redeindustrialization of the Donbas: an industrial policy to restore economic potential. The article examines the directions of industrial policy development regarding the processes of redesigning the Donbas and its integration in the development of the Ukrainian economy. The need to develop a national strategy for restoring industrial and infrastructural potentials is proved. The world experience of modernization of economic potential of old industrial regions is considered. The necessity of introduction in the strategy of industrial policy of directions of intensification of innovation development of the industrial sector was noted. The main priorities for improving industrial policy in the context of re-industrializing the Donbas with the goal of ensuring the national interests of Ukraine are proposed.

Key words: redeindustrialization, economic recovery, industrial policy, economic potential, infrastructure, innovative development, national interests.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт у Східній Україні завдав чималих труднощів для малих і середніх підприємств у Донецькій і Луганській областях (Донбаський регіон). Розвиток промислових підприємств Донбасу потерпає як від загальних перешкод для ведення бізнесу в Україні, так і від близького розташування до зони бойових дій. Донецький економічний район відзначався розвинутою мережею автомобільних та залізничних шляхів загальнодержавного значення, що були частиною міжнародних транспортних коридорів. Через його територію проходили важливі транзитні

магістральні газо- й нафтопроводи, лінії електромереж та зв'язку. Регіон характеризувався високою часткою сільськогосподарських угідь. Нині 70–90% виробництва основних видів сільськогосподарської продукції зосереджені на підконтрольних Україні територіях. Втрати робочих місць оцінюються від 50% для великих підприємств до 80–90% – для малих та середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн. працездатних осіб на Донбасі частково або повністю залишилися без роботи та засобів до існування, що призвело до появи майже 2 млн. осіб економічно неактивного населення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд вітчизняних періодичних видань свідчить про те, що вибрана тематика висвітлена в окремих публікаціях останніх років, зорієнтованих, зокрема, на оцінку масштабів втрат у реальному секторі економіки та можливих заходів щодо відбудови Донбасу, інституційного забезпечення та економіко-правових механізмів цього процесу. Особлива увага приділена також пошуку історичних аналогій з післявоєнною ситуацією в Європі та формуванню відповідних рекомендацій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є структурування проблем відновлення економіки та індустріального потенціалу Донбасу в контексті розробки відповідних заходів з позицій промислової політики України, відповідності її національним інтересам та зміцнення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні більшість промислових підприємств Донбасу працює на внутрішньому ринку. Українська економіка страждає від наслідків двох економічних криз, які сталися за останні 10 років (у 2008–2009 рр. та у 2013–2015 рр.). У 2016 р. економіка повернулася до дуже повільних темпів зростання, але за прогнозами економічне зростання залишатиметься слабким протягом наступних років. Через це значна частина малих і середніх промислових підприємств регіону зіштовхнулася з труднощами, намагаючись залишитися в бізнесі. Обстеження підприємств за четвертий квартал 2016 р., яке провів Національний банк України (НБУ), показало, що основними перешкодами на шляху збільшення виробництва малого та середнього підприємництва залишалися перешкоди, пов'язані з кризою (наприклад, високі витрати на енергозабезпечення та виробництво, коливання обмінного курсу, низький попит). Високе податкове навантаження було ще одним з основних викликів для промислових підприємств Донбасу, зокрема для малих і середніх підприємств, які підпадають під загальну систему оподаткування та зобов'язання щодо подання звітів. Таким чином, дотримання податкового законодавства може виявитися занадто дорогим для промислових гігантів. Оподаткування заробітної плати у 2016 р. було зменшено, але податок залишається близьким до середнього для рівня ЄС, що становить 34% від витрат на оплату праці. Це сприяє неформальній виплаті заробітної плати, що порушує конкуренцію. На динаміку виробництва порівняно з 2016 р. продовжували впливати наслідки блокади вантажних перевезень на лінії розмежування.

Додатково до загальних проблем промислові підприємства Донбасу стикаються з пошкодженою бойовими діями інфраструктурою, деякі критичні об'єкти якої, зокрема лінії електропередач та водопроводи, перетинають лінію зіткнення. У районах Донбасу, розташованих подалі від лінії зіткнення, постачання електроенергії досить надійне. Але інтенсивніші бойові дії можуть призвести до порушення електропостачання на більшій території Донбасу. Найпотужніший промисловий центр у підконтрольній частині Донбасу, Маріуполь, знаходиться дуже близько до лінії зіткнення, і його околиці потерпають від артобстрілів. Крім того, кілька великих населених пунктів, таких як Донецьк (а також сусідні Горлівка та Єнакієве), Луганськ й Алчевськ, залишилися на іншому боці лінії зіткнення. З ними зникли і важливі ринки збуту для промислових підприємств на підконтрольній уряду частині Дон-

басу. Транспортування товарів ускладнено у зв'язку з обмеженою пропускну здатністю залізничних та автомобільних шляхів, що залишаються під контролем уряду. Деякі з маршрутів пролягають близько до лінії зіткнення і можуть бути уражені в результаті бойових дій. Кілька місцевих органів влади на Донбасі вказували на нестачу інфраструктури для початку бізнесу, зокрема офісних приміщень та виробничих площ, бізнес-інкубаторів та просторів для коворкінгу [2].

Події на Донбасі 2014–2017 рр. продемонстрували, як криза старопромисловості може виштовхувати спільноту на шлях її вельми трагічного розв'язання. У докризовий період Донецька та Луганська області відігравали помітне, а в низці випадків визначальне значення в українській економіці. Характерною рисою господарських комплексів областей було поєднання потужної промисловості з багатогалузевим сільським господарством. Успадкована значною мірою з міжреспубліканського поділу праці радянських часів спеціалізація на товарах проміжного споживання обумовлювала високу експортну орієнтованість регіональних економік. Між тим якісні показники розвитку регіональних економік відчутно поступались кількісним. Характерним став надлишок виробничих потужностей, які мають високий ступінь зношеності і не відповідають світовим стандартам за технічними характеристиками. Конкурентоспроможність експорту базових галузей значною мірою спиралася на дешевизу ресурсів, можливість економії на екологічних витратах, отримання преференцій в оподаткуванні, транспортних та енергетичних тарифах тощо. Економічний спад у Донецькій та Луганській областях став наслідком переходу у відкриту фазу кризи старопромислових регіонів України.

Промислове виробництво Донецької області за 2014–2015 рр. зменшилося у 2,2 рази, Луганської – у 5 разів. На не підконтрольній Україні території опинилися 60% вугільних родовищ, зокрема 100% родовищ антрацитового вугілля. Сформувалися специфічні соціальні проблеми. З урахуванням помітної ролі зазначених двох областей у національній економіці це не могло не відбитися на макроекономічних показниках у масштабах країни. Вирішення проблем, пов'язаних з відновленням та розбудовою миру у східних регіонах України, має базуватися на засадах сталого розвитку, включення до загального контексту реформування українського суспільства, гармонійної реінтеграції постраждалих територій та їхнього населення у загальноукраїнський соціально-економічний, суспільно-політичний та правовий простір, цілеспрямованої систематичної взаємодії на стратегічних програмних засадах органів державної влади, місцевих громад, інститутів громадянського суспільства та підтримки міжнародних організацій. Критично важливим для реконсолідації суспільства є пріоритетне відновлення дієздатності громад, розташованих у зоні конфлікту та на суміжних (підконтрольних Україні) територіях [3].

Нову, вимушену конфігурацію ресурсів (матеріальних, природних, людських, соціальних), яка сформувалася на підконтрольній українській владі території, варто розглядати як потенціал для структурної трансформації економіки регіонів, стимул переформатування територіального простору, формування нових центрів регіонального розвитку та переходу до інклюзивної моделі розвитку регіонів. Реінтеграція вироб-

ничих ланцюгів у рамках наявних фінансово-промислових груп оптимізувала конкурентні переваги, проте наражалася на ризики, пов'язані з функціонуванням частини підприємств у неправовому полі самопроголошених «республік». Формування альтернативних ресурсно-технологічних ланцюгів потребуватиме горизонтальної співпраці між різними бізнес-групами, що стане можливим лише за наявності прозорих ринків їхньої базової продукції.

Проте кардинальне вирішення проблем, які лежать в основі дестабілізації ситуації в регіоні, потребуватиме нової довгострокової регіональної політики щодо Донецької та Луганської областей, яка з огляду на європейську практику має сприяти формуванню потенціалу адаптації старопромислових регіонів на основі оптимального використання змін зовнішнього середовища як факторів досягнення економічного зростання на новій структурній основі [3].

Глибину проблем промислового відродження Донбасу слід вимірювати не показниками падіння динаміки виробництва, а показниками падіння продуктивності. Намагаючись відновити підприємства в довосному стані, ми відновимо їхню низьку продуктивність, причому на новому «витку» у зв'язку з високим рівнем безробіття в регіоні та знеціненням робочої сили в умовах падіння соціальних гарантій для населення. Ось чому дискусійною є точка зору тих фахівців, хто вважає пріоритетом вкладання коштів у невідкладний запуск всіх виробництв, які «простоюють». Єдиний позитив від цього – негайне створення робочих місць – буде відразу ж знівельований негативними наслідками, оскільки «тримати на плаву» такі підприємства довго не вдасться [4].

Аналіз положення промислового сектору, що залишився на територіях Донецької та Луганської областей, підконтрольних українському уряду, доводить, що за умов належного управління, реформування та впровадження сучасних технологій регіон, як і раніше, має можливість залишитися економічним локомотивом України. Серед пріоритетних галузей промисловості, які можуть забезпечити високий технологічний розвиток України, можна виділити такі:

- машинобудування;
- приладобудування;
- розвиток оборонно-промислового комплексу;
- розвиток гірничо-металургійного комплексу на базі ресурсозберігаючих, екологічно чистих технологій;
- розвиток хімічної та нафтохімічної промисловості;
- інформаційні технології [5].

До порівняльних переваг східних областей України належать:

- наявність вільних майданчиків, сировинних та рекреаційних ресурсів, місцеві енергетичні потужності, розвинені міжрегіональні та міжнародні зв'язки, істотний економіко-господарський, експортний потенціал;
- імплементація механізмів, спрямованих на спрощення започаткування та ведення підприємницької діяльності шляхом видачі дозвільних документів за принципом «єдиного вікна», забезпечення функціонування мережі центрів надання адміністративних послуг;
- потужний кадровий потенціал у сфері місцевого самоврядування, створений на підставі таких громадських організацій, як «Центр законодавчих ініціатив» та Агентство регіонального розвитку «Донбас»;

– можливість відродження на новій законодавчій основі СЕЗ, ТПР, Єврорегіону «ДОНБАС».

Нині існують два основні стратегічні пріоритети розвитку українських областей:

1) стабілізація суспільно-політичної ситуації, відновлення безпеки та економічна реабілітація регіону шляхом розроблення і використання ефективних організаційно-правових та фінансових інструментів, спрямованих на подолання наявних нині значних руйнувань і пошкоджень виробничих, інфраструктурних та житлових об'єктів;

2) поглиблення співпраці з країнами Європейського Союзу.

Після підписання угоди про асоціацію для України відкрились додаткові можливості доступу до нових іноземних ринків, що супроводжується, з одного боку, зростанням конкурентного навантаження на вітчизняні підприємства, а з іншого боку, зростанням вимог до їхньої продукції. Головне завдання для Донецької та Луганської областей на цьому етапі полягає в уникненні деіндустріалізації. Це саме стосується й країни загалом [5].

Донбас – старопромисловий регіон, який потребує структурної перебудови на новітній технологічній основі. Значний досвід структурної перебудови та диверсифікації економіки старопромислових регіонів мають такі країни, як Велика Британія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, де концентрація важкої та видобувної промисловості є найбільшою в Європі. Реалізація плану дій Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також спрямованість України на поступову інтеграцію в європейський соціально-економічний простір та необхідність адаптації загальних принципів державної регіональної політики, в межах якої здійснюється структурна перебудова національних економік країн-членів Європейського Союзу (ЄС), до вимог ЄС дають можливість скористатися досвідом європейців. Доцільно підкреслити, що політика ЄС щодо структурної перебудови старопромислових регіонів базується на Концепції спільного розвитку, на яку покладається завдання посилення ефекту від структурної політики. Метою сприяння структурній перебудові економіки старопромислових регіонів є стимулювання розвитку регіонів промислового спаду (у минулому промислово розвинених територій, які під час структурної перебудови економіки або під тиском кон'юнктурних чинників ринку перебувають у занепаді). Принциповими положеннями політики ЄС щодо розвитку старопромислових регіонів і вирішення соціально-економічних проблем їхньої реструктуризації є забезпечення економічного розвитку Європейського Союзу та окремих регіонів загалом; пріоритетне працевлаштування працівників, які вивільнились з ліквідованих внаслідок реструктуризації підприємств; створення нових робочих місць, перекваліфікація кадрів, розвиток соціальної інфраструктури малих шахтарських міст, недопущення значного зниження доходів населення; розвиток малого та середнього підприємництва; піднесення культури самозайнятості населення, стимулювання приватного підприємництва; залучення інвестицій і розвитку корпоративного підприємництва; впровадження інноваційних наукоємних виробництв, розвиток рекреаційного сектору та туризму на території старопромислових регіонів;

організація суспільних робіт; сприяння переселенню вивільнених працівників та їхніх сімей в інші регіони країни [6].

На Донбасі знаходилися ключові національні підприємства з виробництва важливої для промисловості машинобудівної продукції, а саме гірничошахтного обладнання, машин та обладнання для металургійної та хімічної промисловості, підйомно-транспортного обладнання та механізмів, локомотивів та залізничних вагонів. Істотно постраждали машинобудування, важка та видобувна промисловість, зокрема вугільна, значна частка підприємств якої знаходиться в зоні АТО. Руйнувань і пошкоджень зазнали основні підприємства галузей промисловості, що формують бюджет регіону, припинила діяльність значна кількість містоутворюючих підприємств. Але збереглися основні центри, що концентрують промисловий потенціал машинобудівної галузі, за певними напрямками з переважанням важкого машинобудування. У таких містах, як Маріуполь, Краматорськ, Костянтинівка, Артемівськ, сконцентровано підприємства важкого машинобудування з виробництва верстатів, машин та устаткування для металургії, добувної та будівельної промисловості, у Маріуполі, Авдіївці та Слов'янську – сільськогосподарської техніки та виробництва електричного устаткування, у Маріуполі та Краматорську – виробництво автотранспортних засобів й виробництво побутової техніки. Озброєне протистояння на території Донбасу негативним чином вплинуло на стан промислового комплексу. Хоча більшості підприємств вдалося уникнути неправих руйнувань, суттєві негативні наслідки має пошкодження інфраструктури [7].

Позитивно впливає на перспективу розвитку металургійної галузі в нових економічних та політичних умовах збереження на території області, підконтрольній українській владі, виробництв, що забезпечують основний технологічний процес металургійного виробництва. Під час оцінювання можливості розвитку металургійної галузі в нових економічних та політичних умовах позитивною є безперешкодна можливість щодо отримання рудної сировини з Криворізького басейну. Навіть за тимчасових незручностей

в умовах пошкодженої транспортної інфраструктури їхнє згладжування, а також розширення можливостей відвантажування готової продукції можливі за рахунок використання ДП «Маріупольський морський торговельний порт» [8].

Технологічна застарілість економіки Донбасу, структурна розбалансованість промислового комплексу, де переважають галузі зі слабкою інноваційною сприйнятливістю та низькою наукоємністю, залишалися нагальними проблемами регіону протягом багатьох років. Заходи сучасної промислової політики мають бути орієнтовані як на модернізацію підприємств традиційних (базових) галузей спеціалізації регіону для забезпечення конкурентоспроможності виробничого сектору в глобальній економіці, так і на становлення нових видів (напрямів) діяльності як основи розвитку внутрішнього ринку, нарощення експортного потенціалу й вирішення соціальних проблем [9].

Висновки. Структура промислового потенціалу Донбасу має суттєві зрушення, які ще не визначені остаточно, але потребують ретельного дослідження і аналізу задля не тільки визначення стратегічних напрямів відновлення промисловості Донбасу, але й розробки тактичного плану. Це пов'язане з руйнуванням або розривом виробничих зв'язків між підприємствами Донбасу та інших регіонів України. Програма відновлення та розвитку Донбасу має стати національним проектом комплексної модернізації економіки та інфраструктури України. Розбудова сучасної промисловості передбачає орієнтацію:

- на неіндустріальну модернізацію підприємств традиційних галузей спеціалізації регіону (паливно-енергетичного комплексу, чорної металургії, хімічної промисловості, машинобудування) для забезпечення конкурентоспроможності в глобальній економіці;
- на становлення нових видів діяльності як основи розвитку внутрішнього ринку, нарощування експортного потенціалу і вирішення соціальних проблем регіону;
- на створення техніко-впроваджувальних (наукових і технологічних парків) і промислових інвестиційних зон (індустріальних парків).

Список використаних джерел:

1. Плетньов М.В. Концептуальні аспекти державної цільової програми «Відновлення та розбудова миру в східних регіонах України» / М.В. Плетньов, О.М. Кузьменко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2015. – № 6. – С. 117–123.
2. Розвиток та політика підтримки малого і середнього бізнесу на Донбасі : аналітичний звіт посольства Великої Британії в Україні. – 2017. – Березень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Donbas/RPP/Donba%20SME_UKR.pdf.
3. Нова регіональна політика для нової України : аналітична доповідь (Скорочена версія). – К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. – 36 с.
4. Попова Г.Ю. Проблеми відновлення економіки Донбасу в контексті модернізації локальних ринків / Г.Ю. Попова // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 3 (49). – С. 25–30.
5. Макогон Ю.В. Міжнародна торговельна політика України в умовах глобалізації та військово-політичного протистояння на Сході країни / Ю.В. Макогон, А.І. Жарнікова // Економічний вісник НТУ «КПІ». – 2017. – № 14.
6. Шинкарук Л.В. Структурні особливості економіки Донбасу в умовах політичної та економічної нестабільності / Л.В. Шинкарук // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2015. – № 4 (52). – С. 97–105.
7. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики : національна доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України ; за заг. ред. Е.М. Лібанової. – К., 2015. – 168 с.
8. Інтернет-сайт Головного управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.donetskstat.gov.ua>.
9. Носирев О.О. Державна політика в сфері відновлення промислового комплексу Донбасу / О.О. Носирев // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 11 – С. 97–100.